

Адабиёт хар бир миллатнинг хисли кўнгул тарихининг энг коронгу хоналарида маишат (тирикчилик)нинг кетишига караб хар хил тусда ва рангда етишган, файзли тил бирла такдир этула олмайдиргон бир гулдир. Ушбу яшадигимиз мухит доирасинда анинг тўлкуни одамнинг хар хил маишатига караб ўзгарадир.

Хар синф, халкнинг ўзига махсус оханги, ўзига таъсир киладургон зори бўлур. Мана шул мухит бўшлигинда бўлган катъий тўлкуннинг бир-бирига бирлашмагидан хар одамга хар хил шодлик ва ё кўб аччик таъсир этмагидан одамнинг кўнглида ўзи билмасдан ўрнашуб колгон ва хар вақт, умрининг охирига қадар сакланатургон кайгуланмак ва ё кўкрак кериб кўб дам олурдай ох урмаклар — хамаси кўнгилда хар хил рангда, хар хил кайфиятда тўлуб ёткон адабиёт хосасиндан саналур. Киши баъзи вақтда шодликдан кулур ва баъзи вақтда кўз ёшин тўкуб йиглар, ох тортар. Одамнинг мундог хар хил кайфиятга кируб турмоги ўз ихтиёри нла бўлмай, балки маишати йўлида хар вақт учраб турадургон фалокатнинг анга баъзи вақтда зулм кўрсатмоги ва баъзи вақтда бир яхшилик кўрсатуб суюндирмогидин келуб — яхши кўрганда суюниб, ёмонлик кўрганда йиглаб — шундог бўлуб икки турли ўзгаруб турар, баъзи вақтда фалак бир одамни кайгуга солар, ул ўзи тушуниб, ўйлаб туруб, ох тортуб йиглар. Бу хасратларни ўз ичига сигдиролмас. Бировга айтса, «Вой бечора» деюрмукин, деб ўз кайгусини бировга айтмакка тилар. Тўп тўгри айтганда у қадар таъсир килмас. Адабиёт ила айтганда албатта таъсир килар. Менинг бир ошнамнинг ўлдиги хабари келар. Мен хеч хафаланмайман. Бир вақтда мактуб келар, мактубда аларнинг кўрган кунлари адабиёт ила бундай ёзилур:

Гуллар била пок кайгули махзун бокурди Кўз ёшларимиз тўхтамай тун-кун окурди.

Мана шуни ўкуб албатта бир таъсир ила аларнинг кайгусига кўшулурмиз. Бир бола ухламаса алла айтарлар. Бола тез ухлаб кетар. Чунки ул андин бир лаззат хис кулур. Эски боболарининг бир маъшука учун Кошгар тарафларига яёв борганини ва йўлда ўгрилар тарафидан ўлтурулгани гоят яхши оханг билан айтилур. Ул вақтда бола таъсиридан ухлаб кетар. Шунга ўхшаш ўзининг шавкат ва гайрати ила замонасида бутун дунёни хавор ва дахшатга солгон жахонгирларнинг ўтказган кунларин ва даврларин тарихларда кўрса ва эшитса хар киши юрагида бир ботирлик ва бир фидокорлик хис этар ва кахрамонона умидларда бўлинув.

Мана шундай кахрамонона умид, кахрамонона хис ва кахрамонона гайрат —барчалари

тарихий адабиётнинг натижасидан бошка нарса эмасдир. Хеч тўхтамасдан ҳаракат килуб тургон вужудимизга, танимизга сув-хаво не қадар зарур бўлса, маишат йўлида ҳар хил қора қирлар ила қирланган рухимиз учун ҳам шу қадар адабиёт керакдир. Адабиёт яшаса — миллат яшар. Адабиёти ўлмагон ва адабиётининг тараккийсига чалишмаган ва адиблар етишдирмагон миллат охири бир кун хиссиётдан, ўйдан, фикрдан маҳрум қолуб, секин-секин инкироз бўлур. Муни инкор қилиб бўлмас. Инкор қилгон миллат ўзини инкирозда эканун билдирур.

Биздан бошка миллатларга кўз солсак кўрамизки, аларнинг олти ёшдан олтмиш яшар қариларина қадар адабиётдан бир лаззат олуб охир умрига қадар адабиёт ўқуб эшитмакни вазифаи миллиясидан ҳисоб қилур. Мана шунинг учундики, Оврўпонинг ҳар шаҳар ва қишлоқларида ҳар кун, ҳар ҳафта адабиёт кечалари қилинур, адабиёт ўқилур, нутқ сўйлануб халқ кўб қируб таъсирланурлар. Мана тотор қардошларимиз йилда бир дафъа бўлса ҳам шаҳар ва қишлоқларида «Адабиёт кечалари» қилуб халқга рух беруб кўб олқишлар, офаринлар олдиғини газеталардан ўқуб турмакдамиз. Бизлар эсақ адабиётдан лаззат олмақ бир тарафда турсун, ҳатто боболаримиз ва болхоса «Ислом маданияти» замонинда катта рўл ўйнагон ва аларнинг маишатларин қўрсатган таърих умумийларни ўқуб англамоқдин ҳам кўб йирок турамиз.

Бизни уламо ва эшонларимиз тўн қиймақдан, авомларимиз қойхоналарга чиқуб қой ичмақдан ва зиёлиларимиз эса Оврўпо қийумликларидан ва қийматлик папирусларидан лаззат олурларки, «адабиёт нима?» десанг, жавобида юқорида айтилганча «яъни, масалан»дан бошка жавоблари йўқдир. Мана шунинг учундики, кундан-кунга рухимиз тушуб, келадиргон истикболимизга умидсиз қараб, бошка миллатлар қаби шод ва умидли яшамаймиз ва бизда шодлик ва рух бўлмагани учун бир ишни қиламиз деб энди ўйлаганимизда ўй йўқ — фикрлар қочилуб, ақлларимиз паришон бўлуб кетар.

Адабиёт чин маъноси ила ўлган, сўнган қаралган, ўчган, ярадор қўнғилга рух бермақ учун, фақат вужудимизга эмас, қонларимизга қадар синғишган қора балчиқларни тозалайдиргон, ўтқур юрак қирларини ювадургон тоза маърифат суви, хиралашган ойналаримизни ёруғ ва равшан қеладиргон, қанг ва тупроғлар тўлган кўзларимизни артуб тозалайдиргон булоқ суви бўлгонликдан бизга қоят керакдир.

Энди, эй, қардошлар! Адабиёт ўқуйлик. Адиблар етишдирайлуқ, «адабиёт кечалари» ясайлуқ. Рух, ҳис, туйғу, фикр, онг ва ўй олайлуқ, билайлуқ. Агарда «баёз» ва бемаъни бир-икки дона қитоблар ила қолсак, маҳву инкирозий бўлурмиз. Юрагимиз кундан-кун тошдан ҳам қаттиг бўлур. Юракни эритайлуқ, рух берайлуқ, инкироз бўлмайлуқ. Меним бу ожизона фикрима қўшилтургонлар бўлса адабиётнинг фойдаси тўғрусинда «Оина»

ва «Садо»ларимизга тарихий ва адабий мақола ва шеърлар ёзсунлар, китоблар тартиб берсунлар. Хозирда бизга бирдан-бир лозим бўлгон нарса — адабиёт, адабиёт, адабиёт...

Адабиёт надир? — «Садои Туркистон» газетасининг 1914 йил 4 июнь сонидида босилган.

Хавор — асоратга солмоқ, эзмок.

Болхоса — хусусан.

Баёз — асримиз бошларида юртимизда кенг тарқалган шеърӣй мажмуалар назарда тутиляпти. Баёз — бирор шоир томонидан тарқиб берилган шеърӣй тўпламларнинг бир тури. Масалан, «Баёзи Хазиний», «Баёзи Камий»...

«*Оина ва садоларимизга*» — 1913—1917 йиллар орасида Самарқандда жадидларнинг маънавий отаси Махмудхўжа Бехбудий муҳаррирлигида чиқиб турган «Оина» журнали ва «Садои Туркистон» ҳамда «Садои Фаргона» газеталари назарда тутилмоқда.